

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА МИСАО У СРБИЈИ XIX И XX ВЕКА

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

„ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА“

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CLXXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 44

SOCIAL, POLITICAL AND SCIENTIFIC THOUGHT
AND ACTIVITY
OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE HELD ON MARCH 29TH 2019

Accepted for publication at the 2nd Session of the Department of Social Sciences,
held on June 25th 2019, after being reviewed by
academicians Kosta Čavoški and Aleksandar Kostić

Editor

Academician

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE, 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Том CLXXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 44

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ
ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА ОДРЖАНОГ 29. МАРТА 2019. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на II скупу Одељења друштвених наука,
одржаном 25. јуна 2019. године, на основу реферата
академика Косте Чавошког и Александра Костића

Уредник

академик

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД, 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура и коректура
Невена Ђурђевић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
Службени издана, Београд

Тираж
400 примерака

ISBN 978-86-7025-848-8

САДРЖАЈ

Реч уредника	9
Драган Симеуновић: <i>Особености његове политичке мисли и дела Драгољуба Јовановића</i>	13
Dragan Simeunović: <i>The Specificity of Political Thought and Activities of Dragoljub Jovanović</i>	
Зоран Р. Томић: <i>Драгољуб Јовановић о уставном питању – Поводом Нацрта устава ФНРЈ</i>	39
Zoran R. Tomić: <i>Dragoljub Jovanović about Constitution – On the Draft Constitution of FPRJ</i>	
Дарко Надић: <i>Еколошка мисао Драгољуба Јовановића</i>	49
Darko Nadić: <i>Environmental Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Срђан Јовановић: <i>Економска мисао др Драгољуба Јовановића</i>	61
Srđan Jovanović: <i>Economic Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Драган Веселинов: <i>Три недоумице Драгољуба Јовановића – Његова „Аграрна политика“ (1930) и други текстови, његова Народна сељачка странка (1940)</i>	77
Dragan Veselinov: <i>Three Dilemmas of Dragoljub Jovanović</i>	
Мира Радојевић: <i>Драгољуб Јовановић и хрватско питање (1924–1941)</i>	91
Mira Radojević: <i>Dragoljub Jovanović and the Croat Question (1924–1941)</i>	
Александар Животић: <i>Драгољуб Јовановић и СССР (1939–1941)</i>	139
Aleksandar Životić: <i>Dragoljub Jovanović and the USSR (1939–1941)</i>	
Ивана Дамњановић: <i>Драгољуб Јовановић и Шпански грађански рат</i>	155
Ivana Damjanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Spanish Civil War</i>	
Драгомир Бонџић: <i>Драгољуб Јовановић и Београдски универзитет</i>	169
Dragomir Bondžić: <i>Dragoljub Jovanović and University of Belgrade</i>	
Александар Стојановић: <i>Драгољуб Јовановић о десничарима српској и југословенској националној усмерења</i>	187
Aleksandar Stojanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Political Right-Wing of Serbian and Yugoslav National Orientation</i>	

Слободан Селинић: Драгољуб Јовановић у Народној скупштини ФНРЈ 1945–1947.	201
Slobodan Selinić: <i>Dragoljub Jovanović in National Assembly of FPRY 1945–1947</i>	
Александар В. Милетић: Драгољуб Јовановић и Милован Ђилас: сукоб политичких концепција	221
Aleksandar V. Miletić: <i>Dragoljub Jovanović and Milovan Đilas: Conflict of Political Conceptions</i>	
Наташа Милићевић: Судбина „сапућника револуције“: Драгољуб Јовановић између интеграције и репресије (1944–1947)	235
Nataša Milićević: <i>A Destiny of a “Fellow Traveller of the Revolution”: Dragoljub Jovanović between Integration and Repression (1944–1947)</i>	
Срђан Јовановић: Мој деда Драгољуб Јовановић.	249
Фотографије и документи.	257

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су саопштени на скупу „Друштвена и научна мисао Драгољуба Јовановића“ који је одржан 29. марта 2019. године у Српској академији наука и уметности. Скуп је одржан у оквиру циклуса „Друштвена и политичка мисао у Србији XIX и XX века“ који је својевремено покренуо академик Михаило Марковић, а који је организовао Одбор за филозофију и друштвену теорију Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности.

Поменути циклус инициран је са циљем да се осветли друштвени и политички живот Србије у времену које је претходило њеном стварању као самосталне и међународно признате државе у XIX веку, али и времену када је убрзаном модернизацијом настојала да се прикључи европским државама усвајајући њене вредносне и друштвене стандарде и у коме су све до Првог светског рата постављане координате вредносног, политичког, научног и образовног система Србије. Кроз појединце који су били предмет скупа поменутог циклуса назире се један заборављени, а неретко и свесно потиснути период српске историје у коме су постављени јасни циљеви који су реализовани несебичним прегалаштвом и лојалношћу државном циљу, без обзира на многа неслагања и сукобе. Чудним токовима историје Србије у XX веку многи од тих појединаца су заборављени, потиснути из колективног сећања, а неки су проглашени државним непријатељима, као што је то био случај са Слободаном Јовановићем. Таквим историјским током, који је у многим случајевима био свесно усмераван, у колективном сећању прекинут је континуитет српске историје у последа два века. Без тог континуитета, уз радикалне заокрете који су често били трагични, а понеки и недовољно јасни, тешко је разумети време у коме живимо јер нам се чини да се догађаји чији смо сведоци одигравају први пут, да немају своју предисторију, а ако је имају, она не сеже даље од неколико деценија у прошлост. Нисмо свесни да смо сведоци и учесници процеса дугог трајања који имају своје константе и цивилизацијске међаше у историјском вртлогу који може изгледати хаотичан и понекад тешко разумљив.

Српска историја од почетка XIX века као да је подељена у неколико светова који су бескрајно удаљени једни од других. Историја Србије до Првог светског рата потиснута је стварањем Југославије, а оба периода потиснута су и вредносно негирана после Другог светског рата, да бисмо у садашњем времену збуњени, идеолошки подељени, танког и супротстављеног вредносног система покушавали ове раздвојене светове да спојимо у целовиту слику коју не разумемо до краја. Ипак, у меандрима српске историје постоји континуирани ток чудесних узлета, али и несхватљивих заблуда и странпутица који, сагледани у целини, чине јединствено историјско ткиво из кога би се могле извући многе поуке и избећи будуће странпутице и трагични исходи којима је обиловала српска историја у XX веку.

Историја Србије о којој је овде реч није била условљена само глобалним политичким и геостратешким векторима. У великој мери она је била одређена делањем појединаца који су је, у већој или мањој мери, усмеравали у одређеним, често супротстављеним правцима. Хоризонти разумевања глобалног положаја у коме се налазила Србија у времену после стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и Југославије, били су до те мере различити, често инкомпатибилни, да је данас тешко уочити јединствену нит у којој би српски национални интерес био неупитна константа. И тако је остало до данашњих дана.

Политичка елита Србије XIX и XX века била је добрим делом и интелектуална елита. Сетимо се Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, Слободана Јовановића, Симе Марковића и других значајних интелектуалаца који су обележили политички живот Србије у распону од једног века. Међу њима је свакако и Драгољуб Јовановић, који је докторирао на Сорбони и већ у раној младости се укључио у политички живот, залажући се за трансформацију села и сељаштва, што ће до краја његовог активног политичког деловања остати непромењена путања којом се кретала његова научна и политичка активност. Демократа по убеђењу, није био по вољи владајућих система ни у предратној ни у послератној Југославији. И управо то убеђење, тачније, аутентично инсистирање на демократским узусима довешће га у сукоб са свим владајућим гарнитурима пре и после Другог светског рата. Био је затваран и у Краљевини Југославији и у социјалистичкој Југославији. И управо у тој чињеници крије се морална константа, тако ретка међу политичарима. Не одступајући од својих начела, био је спреман да поднесе све консеквенце које су та начела захтевала.

Остаје, међутим, дилема да ли је не одступајући од својих начела, за која је платио високу цену вишегодишњом тамницом и изолацијом у послератној Југославији, показао извесну политичку наивност, или је, знајући у каквом се оружењу налази, свесно одабрао свој пут знајући за његову цену и тако јавно и јасно оцртао карактер предратне и социјалистичке Југославије. Одговор на ово питање је већ сада могуће наслутити. Драгољуб Јовановић је био, рекло би се, и једно и друго. Начела којим се руководио у

свом политичком деловању нису му дозвољавала да прихвати улогу кетмана и настави своју политичку активност, без обзира на моралну цену. У том смислу би се могло рећи да је био политички наиван јер политички *modus operandi*, како је то приметио Макијавели, не укључује моралне консидације. Са друге стране, морална константа Драгољуба Јовановића остаје репер за све девијације система у којима је живео, без којег би оне можда биле мање уочљиве или не би биле на тако драстичан начин исказане.

Управо из тих разлога Драгољуб Јовановић не сме да буде предат заборава као што је то деценијама био. Скуп који му је Српска академија наука и уметности посветила и зборник који је пред нама тек су мали допринос да до тог заборава не дође.

Александар Костић

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ И ШПАНСКИ ГРАЂАНСКИ РАТ

ИВАНА ДАМЊАНОВИЋ

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Драгољуб Јовановић је још од формирања шпанског Народног фронта са великим занимањем пратио догађања у Шпанији. Са избијањем грађанског рата његово интересовање се још више интензивира, што је довело до тога да као изасланик српских парламентарца 1938. године проведе десет дана у ратом опустошеној Шпанији. О томе је оставио два комплементарна сведочанства, која пружају нешто другачији поглед на Шпански грађански рат и југословенске добровољце у њему. У својим анализама узрока и последица рата Јовановић показује изузетну проницљивост и аналитички дар, мада су његови текстови често обојени политичким ставовима које је заступао. Инсистирао је на томе да „шпанска дилема“; која се поставља пред цео свет, није избор између фашизма и комунизма већ између фашизма и демократије.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, Шпански грађански рат, радна демократија, аграрни социјализам

У почетку сматран локалним сукобом од занемарљивог значаја, Шпански грађански рат, започет 1936. године, убрзо је, захваљујући ангажовању страних сила – пре свега Немачке, Италије и Совјетског Савеза¹, прерастао у фокалну тачку међународне политике и неку врсту „генералне пробе“ за предстојећи сукоб светских размера. Овај конфликт несумњиво је оставио великог трага у колективној свести Европе, о чему присутне референце на овај историјски догађај и данас говоре у јавном дискурсу, па и популарној култури. Због тога је неретко инструментализован, коришћен у идеолошко-пропагандне сврхе и повремено претерано романтизован. Током три године, колико су сукоби трајали, у њима је, углавном у оквиру Интернационалних бригада, учествовало и најмање 1700 југословенских држављана.²

¹ Упор. George Richard Esenwein, *The Spanish Civil War: A Modern Tragedy*, New York: Taylor & Francis, 2005, p. 1. Такође, Вјеран Павлаковић, *Југославени у Шпанском грађанском рату*, Београд: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2017, стр. 11–12.

² Како наводи Павлаковић, ова бројка која се може наћи у највећем броју историјских извора заснива се углавном на списку од 1664 имена, који је први пут објављен у петотомном зборнику *Шпанија: 1936–1939* (Београд: Војноиздавачки завод, 1971). Управо

За узаврелу политичку сцену Србије и Југославије тога доба овај конфликт имао је улогу катализатора, још оштрије поларизујући политичке снаге левице и деснице.³ Драгољуб Јовановић, истакнути члан Земљорадничке странке и изузетно активан учесник политичког живота, од самог почетка помно је пратио догађања у Шпанији. Јовановићево живо занимање за искуство Шпаније, нераскидиво повезано са његовим радом на стварању Народног фронта у Југославији и доследним антифашизмом, навело га је да прихвати позив да као народни посланик и представник југословенских парламентарца 1938. године присуствује заседању Кортеса. О овом искуству оставио је писана сведочанства, као и надахнуте анализе узрока грађанског рата у Шпанији и његових кључних последица.

ШПАНСКА ДИЛЕМА

Унутрашњополитичка ситуација у Краљевини Југославији, која се огледала пре свега у оживљавању страначког живота, као и успон фашизма на међународном плану, праћен све отворенијим експанзионистичким амбицијама Немачке и Италије, навели су Драгољуба Јовановића да, заједно са једним бројем сарадника из Уједињене опозиције⁴, започне рад на стварању Народног фронта, по узору на сличне политичке покрете у Француској и Шпанији. У те сврхе, неуморно је од 1935. године обилаго Србију и друге југословенске крајеве, радећи на томе да за своју идеју придобије пре свега српске сељаци, али и коалиционе партнере, при чему је као кључне фигуре и потенцијалне партнере видео Мачека и његову Хрватску сељачку странку. Због тога је са пажњом пратио дешавања у Шпанији и Француској, бар у оној мери у којој му је неуморни активизам и рад на терену то дозвољавао. Успеси Народног фронта у ове две земље утицали су донекле и на промену ставова на једном делу српске левице, коме је припадао и Јовановић: „Сви смо почели

овај материјал послужио је и као основа за студију Станиславе Копривица-Оштрић, *Југославенски добровољци у јединицама шпанске републиканске војске 1936–1939. године*, Часопис за савремену повијест, вол. 19, бр. 2, стр. 1–26, 1987. Новије студије, према Павлаковићу, допуњене су раније непознатим подацима и наводе бројку од око 1900 добровољаца (Вјеран Павлаковић, нав. дело, стр. 48–49).

³ Упор. Миливој Бешлин, *Краљевина Југославија у борби против антифашизма 1936–1939: историјски изазов Шпанској грађанској рата као кристализациона тачка политичке активности у Југославији*, Зборник радова Преиспитивање прошлости и историјски ревизионизам, (зло)употребе историје Шпанског грађанског рата и Другог светског рата на простору Југославије, стр. 209.

⁴ *Уједињена опозиција* је уобичајен назив за листу под вођством др Влатка Мачека, која се на изборима 1935. године супротставила тада владајућој Југословенској националној странци Богољуба Јевтића. Чинили су је Сељачко-демократска коалиција, Југословенска муслиманска организација, крило Демократске странке предвођено Љубомирком Давидовићем и један део Земљорадничке странке чији је припадник и један од вођа био Драгољуб Јовановић.

окретати своје погледе према демократском Западу, тим пре што је у Совјетском Савезу настала ера Стаљинових свирепих 'чистки'.⁵

Несумњиво је да је за Јовановића грађански рат у Шпанији био догађај од прворазредног значаја. Он трећу књигу *Полијичких усјомена* завршава констатацијом да побуна генерала Франка представља почетак једног „пресудног доба“⁶, а 18. јул 1936. године на другом месту означава као „прекретницу у светској политици, у историји Европе, а можда и човечанства“⁷ и „драму судбоносну за цео свет“⁸. Ова побуна, сматра Јовановић:

„ [...] дала је сигнал фашистима и нацистима да могу да наставе свој напад на демократију још бруталније него у Абисинији, као што је некажњен упад у Рајнску област охрабрио Хитлера да помишља на освајање Украјине и Француске. На тврдом тлу Шпаније непријатељи слободе увежбали су своје трупе, испробали своје оружје, бојеве метке, тенкове и бомбардере, али је и левица вежбала своје борце за будуће грађанске ратове. После Руске револуције и Кинеског устанка 1927, Шпански грађански рат је био за комунисте нова прилика да створе војничке и политичке кадрове. Буржоаска демократија није схватила да се у Шпанији решава њена судбина. Пустила је да пропадне шпанска република, не знајући да ће се на њеном лешу подићи две крајности, које нимало није желела.“⁹

Овакво стање ствари довело је до тога да се рат у Шпанији посматра као сукоб између фашизма и комунизма, што је, по Јовановићевом мишљењу, било изузетно опасно упрошћавање. „Још горе је“, пише он, „било све објаснити као борбу левих и десних дивљака, а најгоре, да се све сведе на побуну једног или другог генерала уз помоћ незадовољних официра.“¹⁰ Шпанска дилема, по његовом мишљењу, заправо је била између фашизма и реакције са једне, и демократије и слободе са друге стране. Ову своју кључну идеју Драгољуб Јовановић понавља више пута у својим списима, можда је најпрецизније формулишући у следећем одломку из *Полијичких усјомена*:

„Моја теза је била да је врло опасно супротстављати једно против другог фашизам и комунизам, с тим да свако бира између тога двога. Бојао сам се да би већина, као у Шпанији, изабрала фашизам. Зато је требало као идеал истицати радну демократију, против капитализма и против реакције, против лажног социјализма и сваке диктатуре.“¹¹

⁵ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене: Пројоведи* (том 3), Београд: Култура/Архив Југославије, 1997. стр. 266.

⁶ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене: Пројоведи*, нав. дело, стр. 337.

⁷ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене: Искусйива* (том 4), Београд: Култура/Архив Југославије, 1997, стр. 10.

⁸ Исто, стр. 140.

⁹ Исто, стр. 10.

¹⁰ Исто, стр. 37.

¹¹ Исто, стр. 60.

Слично Јовановићевом је, очигледно, било и становиште шпанске републиканске владе, која је низом пропагандних активности покушавала да управо на овај начин придобије на своју страну светско јавно мњење и демонстрира да у Шпанији нема говора о „црвеној диктатури“. О неким од тих активности сведочи и сам Јовановић. Реч је о прогласу шпанских студената у коме се наводи:

„Ми у Шпанији искушавамо сада одлучни час за читаво данашње човечанство. С једне стране: Прогрес, Мир, Култура и Слобода; једном речи: могућност развоја људског живота. С друге стране: Рат, повратак и време и методе инквизиције, разарање и патње због шаке паразита.“¹²

Коначно, њему је било сасвим јасно да је и сам његов боравак у Шпанији, као изасланика југословенских парламентарца, организован управо са истом сврхом: „У самој Шпанији направљен је велики напор да се свет убеди да се тамо не води борба између фашизма и комунизма, већ између реакције и демократије. То је био смисао и састанка Кортеса 1. фебруара, на који сам и ја отишао, по позиву републиканске владе.“¹³ Занимљиво је да су исту овакву формулацију „шпанске дилеме“, бар у пропагандне сврхе, истовремено заступали и југословенски комунисти.¹⁴

Из излагања у *Политичким усјоменама* јасно је да је Драгољуб Јовановић и те како добро разумео сложене узроке ескалације насиља у Шпанији након изборне победе Народног фронта, као и променљив карактер самог грађанског рата. Његова анализа узрока грађанског рата може се сумирати на следећи начин. На првом месту, он указује на чињеницу да је шпанску демократију, од момента успостављања републике 1931. године, одликовао висок степен нестабилности. Политичке снаге су биле подељене и на десници и на левици, и врло често није било правога јединства. Победа Народног фронта 1936. године била је врло тесна, а и у оквиру њега су деловале организације различите по идеологији и политичким циљевима. Оштра поларизација и политичка нестабилност довеле су до формирања милиција и атентата на значајне политичке личности са обе стране, што је допринело ескалацији насиља и генералској побуни која је прерасла у грађански рат. У неким градовима и провинцијама ово је довело до револуционарних преврата.¹⁵

Иза идеолошких и партијских подела, ипак, како исправно увиђа Јовановић, стајале су дубоке класне супротности и економска неједнакост. Он о томе надахнуто пише:

„Властодршци шпанскога типа нису могли разумети народ шпанског типа. Јаз између њих био је непремостив. Великопоседници, чија су имања

¹² Исто, стр. 58–59.

¹³ Исто, стр. 269.

¹⁴ Упор. Вјеран Павлаковић, нав. дело, стр. 32.

¹⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене: Искусјива*, нав. дело, стр. 37.

брзи возови пролазили по неколико сати без прекида; генерали, који су научили да се свака влада уклони пред њиховом простом „објавом“ или „обзнаном“ – шпански „пронунсијаменто“; – попови чија Инквизиција нема равне у свету; капиталисти и банкарски, најзад, који су паразитски сисали старе резерве ове некада моћне империје, – зар је тај свет бесне госпоштине могао разумети потребе једног исцеђеног и ојађеног народа?! – Преко пута њих стоје радници запојени анархизмом, сељаци који кроз векове вапију за својом грудом земље.“¹⁶

Конечно, Јовановић не занемарује ни међуетничке тензије које су додатно допринеле дестабилизацији земље. Симптоматично је да у свом путопису он уз опис готово сваког Шпанца у чијем је друштву провео неко време – нарочито када је реч о водичима, возачима, војницима одређеним за пратњу парламентарца – наводи и етничку одредницу уколико је реч о Баску или Каталонцу. Ове напетости он, бар делимично, објашњава историјским разлозима:

„Током векова освајачи су отимали час једну час другу покрајину и успостављали је као посебну власт, скоро државу. Од свих провинција Каталонија је најдуже одржала своју самосталност. Монархија и Де Риверина диктатура су је лишили веће аутономије, али је април 1931. донео најпре каталонску републику, затим нови устав, који је Каталонији давао врло велику компетенцију. То је била права срећа за Народни фронт, јер је он у тој покрајини нашао најоданије браниоце. Франкова побуна је натерала владу у Мадриду да мисли и на осталих 12 провинција, а да Каталонији призна још већа права.“¹⁷

Конечно, Јовановић констатује како је тек грађански рат „ујединио Шпанију територијално, стварајући шпанску нацију која је дотле једва постојала.“¹⁸

Ипак, ова трагична дилема није једино у чему Драгољуб Јовановић види политички и историјски значај Шпанског грађанског рата. На више места Јовановић пореди сукоб у Шпанији са другим великим историјским догађајима – Француском и Октобарском револуцијом – и та поређења по правилу иду у корист Шпаније. Некада је реч о политичким потезима – заседању парламента у тешким условима, некада о сличностима међу револуционарним војскама – распареним униформама, недовољној обучености али великом елану. У том смислу, као нарочито значајан моменат, који се „догађа први пут у историји“, он истиче улогу синдиката. Наиме, да би стала на крај саботажама, али и због тога што су многи индустријалци напустили земљу по избијању сукоба, републиканска влада је морала да национа-

¹⁶ Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији – ујисци са фронтне слободе*, Књижевник, хрватски књижевни мјесечник, год. XI, бр. 4, април 1938, стр. 157.

¹⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене: Искусјва*, нав. дело, стр. 38–39.

¹⁸ Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији*, нав. дело, стр. 160.

лизује индустријска предузећа. „Синдикати су“, указује Јовановић, „узели на себе да обезбеде функционисање привреде и саобраћаја. То се дешавало први пут у историји, јер су у Русији синдикати били сувише слаби за такве подухвате.“¹⁹ У свом сведочанству о посети републиканској Шпанији, он неспутано исказује своје одушевљење тиме како функционише привреда под синдикалном управом:

„Саобраћај у градовима и рад у великим индустријама био је неко време парализован. Како је радништво у Шпанији скоро потпуно организовано у синдикате, шта је било природније него оно што се десило: синдикалне централе узеле су у своје руке све трамваје, аутобусе и остали заједнички саобраћај. Синдикати су својим члановима предали на руковање, под контролом централе, многа индустријска и нека трговачка предузећа. Хотел у коме смо ми били гости води сама послуга, од дечака који управљају лифтом до старог портира који у том хотелу служи 35 година а сада има на фронту пет синова, и отменог шефа персонала у фраку који би добро стојао у најраскошнијем лондонском хотелу. Чудне утиске мора да носе наше колеге из капиталистичке Европе када виде у ‘хаотичној’ Шпанији овако савршену организацију под управом синдиката...“²⁰

Још једна, несрећна, заоставштина грађанског рата у Шпанији, по Јовановићевом мишљењу, била је делатност „пете колоне“. Овај „нов појам у политичком речнику“²¹ Јовановић налази за сходно да објасни у свом чланку о боравку у Шпанији: „То је онај део Франкових присталица који су имали задатак да са саме републиканске територије помажу борбу противу ‘некрста’, дајући сигнале аеропланима, претварајући звонике у митраљеска гнезда, цркве у тврђаве.“²² На другом месту, у *Политичким усвојенима*, такође појашњава:

„[...] у сваком граду, у сваком селу постојала је снага која је саботирала напоре владе. Власти су биле парализоване мада је у побуни у почетку учествовала само војска: цивили су помагали, тајно или јавно, поготову кад су пали Кадикс и Малага и кад је Мадрид био заобиђен са севера. Цивили, то је значило буржоазија, свештенство, земљопоседници, али не и безимени народ.“²³

Упркос аналитичном и трезвеном приступу у разматрањима узрока, тока и последица Шпанског грађанског рата, Јовановић није крио да је и емотивно веома инвестиран у борбу шпанског народа за слободу, сврставајући „шпанску трагедију“ међу болна искуства своје генерације.²⁴

¹⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене: Искусства*, нав. дело, стр. 37.

²⁰ Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији*, нав. дело, стр. 159.

²¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене: Искусства*, нав. дело, стр. 37.

²² Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији*, нав. дело, стр. 160.

²³ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене: Пројоведи*, нав. дело, стр. 37–38.

²⁴ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене: Искусства*, нав. дело, стр. 10.

БОРАВАК У ШПАНИЈИ

О свом десетодневном боравку у Шпанији Јовановић је оставио два, по сопственим речима, комплементарна сведочења – путописни текст у часопису *Књижевник* и забелешке у четвртом тому својих *Полијичких усйомена*, где наводи и своје разлоге за овакав поступак: „Додаћу само податке који тамо нису унети, да се не открију имена наших људи које смо тамо нашли, и друге који допуњују објављена обавештења.“²⁵ Ова два текста су по својим карактеристикама врло различита. Чланак у *Књижевнику* је одиста пре свега путопис, написан живахним стилем и оптимистичним тоном, пун колорита и готово поетских описа природе и људи. Стил *Полијичких усйомена* је битно другачији – неупоредиво сувопарнији, више фокусиран на политичко деловање и анализу политичке ситуације, као и на личности са којима се Јовановић у Шпанији (и касније Француској) сусрео. Ипак, на моменте је очигледно да је оба текста писала иста рука. Тако се и у свом путопису Јовановић упушта у друштвено-историјску анализу сукоба у Шпанији, док се у сећањима могу наћи импресионистичке минијатуре о шпанском народу, али и готово детиње одушевљење због тога што се још може нешто ново доживети и видети.

Иако у тексту „Био сам у Шпанији“ своју одлуку представља као изузетно лаку – „У Шпанију? Како да не. У републиканску Шпанију? По сваку цену, одмах.“²⁶ – у *Полијичким усйоменама* сам Јовановић ствари представља мало другачије. Позив за боравак у Шпанији стигао је, сећа се Јовановић, управо у тренутку када се у Србији сазнаје за свакодневно бомбардовање Барселоне, тадашњег седишта републиканске Владе, и његове последице: разарања и велики број жртава. Изасланик владе др Хуана Негрина, немачи социјалдемократа Јакоб Алтмајер, дошао је у Београд да позове тројицу народних посланика који би путовали у Барселону на отварање шпанске Народне скупштине. За помоћ се обратио свом познанику – главном уреднику *Полијике*, др Милану Гавриловићу, и он му је као једног од ретких посланика који би могли бити заинтересовани препоручио управо Драгољуба Јовановића. Пошто се сусрео са Алтмајером, Јовановић му ипак није дао дефинитиван одговор, јер је сматрао да претходно мора да се посаветује са својим „главним друговима у Београду“.²⁷ Они, по сведочењу самог Јовановића, нису били једнодушни:

„Никола Ђопић је био најенергичније против те вратоломије. ‘Тамо је зло; Барселона се бомбардује сваког дана; Драгољуб може погнут; шта ћемо ми; без њега нема партије!’ На то је, исто тако енергично, реаговао Душан Богдановић: ‘Треба да иде, па макар погинуо. Шта је лепше него погинути у

²⁵ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усйомене: Искусїва*, нав. дело, стр. 277.

²⁶ Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији*, нав. дело, стр. 146.

²⁷ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усйомене: Искусїва*, нав. дело, стр. 275.

Шпанији?’ Нико Петровић је износио разлоге за и разлоге против, и оставио мени да сам донесем одлуку. И остали су на сличан начин избегавали да се ангажују: бојали су се одговорности. Света Живковић је говорио последњи и изјаснио се да идем. Онда су се сви окренули Дани: ‘А шта ви велите, и шта веле ваша деца? Ви сте највише заинтересовани.’ Дана је климнула главом: „Ја мислим да треба да иде. То је велика ствар.’ Кад сам после седнице у шали питао Свету како се решио да ме ‘жртвује’, он је шеретски одговорио: „Видео сам да сте одлучили да идете, и да сте нас питали само форме ради.“ То је било тачно, јер ме је Шпанија занимала као земља и привлачила као поприште двају фронта. Стварно је било овако. Чим је Алтмајер саопштио позив републиканске владе за три југословенска посланика, ја сам позвао Дану у другу собу и питао је шта мисли о томе. Одговорила је брзо да нема ништа против таквог ризика.²⁸

Друга двојица посланика, који су заједно са Драгољубом Јовановићем посетили Барселону као гости шпанске владе, били су Коста Тодоров и Војислав Гађиновић. Јовановић је био изненађен лакоћом којом је добио пасош за наводни одлазак у Париз – што му је касније објашњено тиме да је полицији било познато да се за 1. фебруар у Београду спремају манифестације у корист републиканске Шпаније, па је његово одсуство заправо било пожељно.²⁹

Стигавши у Шпанију преко Париза и Перпињана, делегација је стигла право на састанак Кортеса, чија је локација држана у строгој тајности. Испоставило се да ће бити одржан у манастиру Монсерат. За Јовановића је ово било фасцинантно искуство – не само декор у коме се све одигравало, већ и инсистирање републиканских власти на одржавању демократских процедура и у најтежим ратним околностима. У својој изјави за локални шпански лист *Ла нојисисијас*, коју преноси у *Полијичким усјоменама*, он пореди овај догађај са револуционарним француским Конвентом:

„Отварање Кортеса усред рата најбољи је доказ да после Француске револуције постоји један режим који хоће да буде демократски под свим условима. Али каква разлика између бурних седница Конвента и мирног, ведро и достојанственог изгледа историјске седнице која је одржана на Монсерату!³⁰

После краткотрајног боравака у Барселони, Јовановић се упутио ка арагонском фронту, где је имао прилику да се сретне са југословенским добровољцима. Полет са којим описује свој боравак међу њима раван је вероватно борбеном полету који им је приписивао. Иако је међу њима сусрео велики број истакнутих комуниста – између осталих Бранка Крсмановића и Кочу Поповића, који је уређивао зидне новине и инсистирао да напишу за њих по један текст, Јовановић непрекидно указује на то да је међу бор-

²⁸ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене: Искусјива*, нав. дело, стр. 275–276.

²⁹ Исто, стр. 276.

³⁰ Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене: Искусјива*, нав. дело, стр. 287.

цима из Југославије и велики број припадника других политичких опција, укључујући симпатизере Мачекове Хрватске сељачке странке.³¹

Након повратка из Шпаније, Јовановић се задржао неко време у Паризу и Лондону. У Паризу је о свом искуству из Шпаније говорио на седници *Међународној одбора за координацију помоћи републиканској Шпанији*³², пред великом публиком, покушавајући да одговори на три питања: „Зашто смо ми Југословени ишли у Шпанију, шта смо тамо видели и шта треба учинити за републиканску владу и њену војску.“³³ Овај наступ Јовановић је сматрао највећим говорничким успехом у животу, бележећи у *Политичким усвојенима* следеће: „Највеће узбуђење су изазвале последње речи, поздрава и захвалности Шпанији, њеној дивној деци и њеним јунацима. Са уздигнутом песницом, довикнуо сам у правцу Пиринеја: *Salud e gracias!*“³⁴

Јовановићев боравак у Шпанији није остао без одјека у југословенској штампи. *Време* и *Самоуправа* пренели су, не сасвим тачно, једну његову изјаву шпанским новинарима (по сопственом сведочењу једину коју је дао током боравка у овој земљи). Она је послужила као повод за бројне нападе, због чега се „непрестано питао, после писања режимских листова, какав ми дочек спрема полиција.“ Испоставило се да није имао већих проблема. *Самоуправа* га је оптужила и за „луксузан живот“ у иностранству и постављала питање одакле му новац за то. Нешто касније, на Јовановића се поводом посете Шпанији окомила и хрватска, пре свега десничарска штампа, мада је у овом случају, како је сматрао и сам Јовановић, примарна мета био Мачек. Листови *Хрватска стџа* и *Независности* известили су о њиховом разговору одмах по Јовановићевом повратку, и са оштрим сарказмом писали о ефектима његове посете.³⁵

„Био сам у Шпанији“ – судбина једног текста

Текст „Био сам у Шпанији“ објављен је у загребачком часопису *Књижевник*, који је тада уређивао Милан Дурман. Као хонорар за овај напис Јовановић је унапред добио 500 динара који су му били потребни да покрије трошкове боравка у Паризу, који је планирао по повратку из Шпаније. „Сачекао ме испред Управе града да види хоћу ли добити визу, па дао ту суму пред самим универзитетом. Морао сам обећати да ће он први, ако не и једини, добити такав рукопис“, сећа се Јовановић.³⁶

³¹ Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији*, нав. дело, стр. 153.

³² Иако сам Јовановић говори о овом скупу као о „митингу“, прецизнији податак о природи овог скупа даје Миливој Бешлин, нав. дело, стр. 209.

³³ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене: Искусства*, нав. дело, стр. 279.

³⁴ Исто, стр. 280.

³⁵ Исто, стр. 295.

³⁶ Исто, стр. 276.

Текст је касније тајно штампан и као самостална брошура, коју је државно тужилаштво за град Београд забранило 20. септембра 1938, са образложењем да се „садржајем и растурањем те брошуре иде на то да се створи расположење код других да се промени политички и социјални поредак у држави.“³⁷ Јовановић као нарочиту занимљивост истиче да исти текст у *Књижевнику* никада није био забрањен.³⁸ И сам настанак те брошуре Јовановић описује као својеврсну *шајну ојерацију*:

„Крагујевчани су је тајно штампали и послали нам пресавијене табакe без наслова. Да бих завао траг, код печаторесца сам поручио два печата преко два различита човека: ‘Др Драгољуб Јовановић’, као неку врсту посетнице, и ‘Био сам у Шпанији’, као рекламу за неки филм. Онда смо на првој белој страни ударили оба печата, један испод другог. Ту брошуру смо били доста растурили кад је дошла забрана[...]“³⁹

Упркос том релативно успешном „растурању“ које Јовановић помиње, ова брошура је данас практично недоступна јавности – не поседује је ни Народна библиотека Србије, у чијем је каталогу означена као дезидерат.⁴⁰

ШПАНСКИ ГРАЂАНСКИ РАТ У СРПСКОЈ И СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ

Сложен однос између Драгољуба Јовановића и Влатка Мачека – и њихових политичких организација – као и узаврела ситуација на југословенској политичкој сцени уопште, преламали су се и по питању грађанског рата у Шпанији. Јовановићева забелешка јасно о томе сведочи:

„У Загребу Руди Бићанић ми је пребацио што по шпанском захтеву нисам повео и једног хрватског посланика. ‘То ће вам Стари замерити!’ Уверавао сам га да ми Мачек не би дао никога и да није вредело тражити. Кад сам посетио председника, он је одобрио мој поступак. ‘Ја сам лично за републиканце у Шпанији, али има много Хрвата који су за Франка. Не бих волео да цепам Хрвате на шпанском питању. Добро сте учинили. Не бих вам дао посланика за Барселону.’“⁴¹

³⁷ Исто, стр. 364. О овоме, поред Јовановића, пише и Миливој Бешлин (нав. дело, стр. 210, у фусноти). Спис је забрањен не само у Београду већ и у Загребу, о чему сведоче подаци из Хрватског државног архива (види: *Analitički inventar: Cenzura i zabrana tiska 1913–1941*, група XVIII, стр. 188, http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=735, приступљено 24. фебруара 2019).

³⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене: Искусјива*, нав. дело, стр. 364.

³⁹ Исто, стр. 364.

⁴⁰ Каталог Народне библиотеке Србије, <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?command=DISPLAY&base=99999&tid=136468748&fmt=11&lani=sr>, приступљено 20. марта 2019.

⁴¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене: Искусјива*, нав. дело, стр. 288.

И самом Јовановићу значај пропаганде није промакао: „Овде се ратује не само муницијом већ и пропагандом“.⁴² И његове изјаве и записи о самом рату и путовању на заседање Кортеса имали су повремено пропагандистичку ноту. Тако он, у већ поменутој изјави шпанским новинарима, наглашава да народ Југославије „прати са живим узбуђењем и са огромном пажњом догађаје у Шпанији, херојске и натчовечанске напоре вашег народа“, те да му сељаци често постављају питања „како стоје наши? Како је наша влада?“, мислећи при том на републиканске борце и републиканску владу.⁴³ Међутим, југословенско јавно мњење није ни издалека било толико заинтересовано за дешавања у рату. О томе Јовановић у својим *Полиитичким усјоменама* пише понекад контрадикторно. Понекад одушевљено: „Шпанија је била заједничка љубав и несебична брига целе наше јавности, као Абисинија пре тога.“⁴⁴ На другом месту, резигнирано: „За рат у Шпанији су се стварно интересовали само студенти, али и њих су доста деморалисали извештаји веродостојних дописника.“⁴⁵ У међувремену, он прати и писање хрватских десничарских листова који имају нескривене симпатије за Франка и констатије да су зверства почињена од стране фашиста, међу којима највише покољ у Герники, подстакла католичке интелектуалце Европе да дају подршку шпанској републици, али не и католике у Хрватској.⁴⁶

Док његови текстови о боравку у Шпанији имају претежно оптимистички тон, на предавању које је по повратку у Југославију одржао студентима Сељачко-демократске коалиције изнео је и неке податке за које је сматрао да „нису за објављивање“:

„[...] да републиканци имају три пута мање топова него фашисти, а десет пута мање авиона, да оскудевају у муницији и свакој опреми. Признао сам да је победа НФ на изборима била врло скромна, да народ не одобрава сувише леви курс досадашњих влада, најзад да се победа републиканаца не може предвидети ако Французи и Енглези не притекну у помоћ републиканцима, бар колико Немачка и Италија помажу Франка. [...] Моје излагање је било такво да ми је Савица Косановић на изласку жалостивим гласом рекао: ‘Зашто сте их, болан, тако разочарали?’ Морао сам рећи истину, јер сам се бојао да догађаји не демантују мој оптимизам. Тим енергичније сам позвао присутне да наставимо борбу против фашизма и рата.“⁴⁷

⁴² Драгољуб Јовановић, *Био сам у Шпанији*, нав. дело, стр. 153.

⁴³ Драгољуб Јовановић, *Полиитичке усјомене: Искусства*, нав. дело, стр. 287. Управо овај део, у коме Јовановић користи формулацију „Републиканска влада Шпаније је наша влада“, послужио је као подстицај за поменуте нападе којима је у југословенској режимској штампи био изложен.

⁴⁴ Исто, стр. 156.

⁴⁵ Исто, стр. 140.

⁴⁶ Исто, стр. 165–166.

⁴⁷ Исто, стр. 292.

Јовановић је, природно, био изузетно заинтересован и за међународне аспекте Шпанског грађанског рата. Доследно критикујући спољну политику Стојадиновићеве владе која се све више приближавала силама Осовине, он понекад веома оштро иступа и оптужује Стојадиновића за директну помоћ Франковим трупима, кршећи тиме прокламовану неутралност.⁴⁸ Заправо, југословенска влада је највећу помоћ овој страни пружила тиме што је веома активно спречавала одлазак добровољаца у Шпанију. Ово је, према сведочењу самог Јовановића, обећање које је Италија измамила у оквиру трговинског пакта који је потписала са владом Краљевине Југославије.⁴⁹

Понашање европских сила Драгољуб Јовановић доследно критикује, истичући да су се Италија и Немачка отворено сврстале на страну фалангиста, док Британија и Француска инсистирају на немешању. Политиком Совјетског Савеза Јовановић је, као и многи други савременици, био донекле збуњен: „Утолико нам је теже падало обавештење да је Москва помаже сасвим мало и да скупо наплаћује – у злату – све што пошаље, а дешавало се да помоћ не стигне где треба или да буде потопљена успут. Питали смо се: зашто?“⁵⁰ Иако, по сопственом сведочењу, Совјете у Шпанији није видео, видео је испоруке њихових новина, као и конвоје возила и артиљерију. Ипак, јаснија слика о игри коју је Стаљин играо у Шпанији могла се стећи тек деценијама касније, када су отворени архиви Коминтерне.⁵¹

ЗАКЉУЧАК

Заинтересованост Драгољуба Јовановића за политичка дешавања у Шпанији последица је његовог доследног антифашистичког става и неморног рада на стварању Народног фронта у Краљевини Југославији – како сам пише у својим *Политичким усјоменама*, то су идеали којих се никада није одрекао, нити се од њих „опаметио“.⁵² Због тога је и прихватио позив републиканске владе да присуствује отварању Кортеса у Барселони 1938. године. Иако повремено идеолошки обојена и пропагандистички усмерена, његова сведочанства о боравку у Шпанији ипак нису једнодимензионална, већ покушавају да узму у обзир све чиниоце који су ситуацију у овој земљи обликовали. У том смислу она представљају нешто другачију перспективу посматрања Шпанског грађанског рата у односу на ону која је била најзаступљенија у нашој послератној историографији, и као таква могу свакако

⁴⁸ Упор. нпр. Миливој Бешлин, нав. дело, стр. 209.

⁴⁹ Исто, стр. 140.

⁵⁰ Исто, стр. 140.

⁵¹ Нове интерпретације, на основу ових материјала, објављене су у зборнику Grigory Sevostianov, Ronald Radosh, Mary R. Habeck, *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Yale: Yale University Press, 2001.

⁵² Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене: Пројоведи*, нав. дело, стр. 10.

допринети непристраснијем сагледавању овог несумњиво јединственог историјског тренутка.

У својим размишљањима о Шпанији и приказима боравка међу републиканским политичарима и борцима, Јовановић показује јасно разумевање вишеслојности и сложености ситуације, пре свега узрока грађанског рата. Као најважније питање овог момента у европској политици он стално истиче „шпанску дилему“ – за коју инсистира да је између фашизма и демократије, а не између фашизма и комунизма, али успева да уочи и друге нове елементе који су се у овом сукобу појавили – као што је деловање „пете колоне“ и синдикално организовање привреде. Иако је Јовановићева борба, као и борба шпанског народа, да се фашизам у Европи заустави пре него што изазове веће сукобе на континенту била у коначници неуспешна, она остаје као инспирација и поука за будуће генерације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Analitički inventar: Cenzura i zabrana tiska 1913–1941, група XVIII, стр. 188, http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=735, приступљено 24. фебруара 2019).
2. Бешлин Миливој, *Краљевина Југославија у борби против антифашизма 1936–1939: историјски изазов Шпанској грађанској рати као кристалizaciona тачка политичке активности у Југославији*, Зборник радова Преиспитивање прошлости и историјски ревизионизам, (зло)употребе историје Шпанског грађанског рата и Другог светског рата на простору Југославије, Београд: Удружење „Шпански борци 1936–1939“/Факултет политичких наука, 2014, стр. 199–222.
3. Јовановић Драгољуб, *Политичке усјомене: Искусства* (том 4), Београд: Култура/Архив Југославије, 1997.
4. Јовановић Драгољуб, *Био сам у Шпанији – ујесци са фронтa слободе*, Књижевник, хрватски књижевни мјесечник, год. XI, бр. 4, април 1938, стр. 145–161.
5. Јовановић Драгољуб, *Политичке усјомене: Пројоведи* (том 3), Београд: Култура/Архив Југославије, 1997.
6. Каталог Народне библиотеке Србије, <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?command=DISPLAY&base=99999&rid=136468748&fmt=11&lani=sr>, приступљено 20. марта 2019.
7. Копривица-Оштрић Станислава, *Југославенски добровољци у јединицама шпанолске републиканске војске 1936–1939. године*, Часопис за савремену повијест, вол. 19, бр. 2, стр. 1–26, 1987.
8. Павлаковић Вјеран, *Југославени у Шпанском грађанском рату*, Београд: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2017, стр. 11–12.
9. *Шпанија: 1936–1939*, Београд: Војноиздавачки завод, 1971.
10. Esenwein George Richard, *The Spanish Civil War: A Modern Tragedy*, New York: Taylor & Francis, 2005.
11. Sevostianov Grigory, Radosh Ronald, Habeck Mary R., *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Yale: Yale University Press, 2001.

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ AND THE SPANISH CIVIL WAR

IVANA DAMNJANOVIĆ

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Dragoljub Jovanović closely followed the situation in Spain ever since Popular Front was established in this country. His interest in it becomes even greater with the beginning of the Spanish Civil War. It has led him to Spain, where he had spent ten days in 1938 as a representative of Serbian parliamentarians. He had left us two complementary accounts from this journey, which provide a somewhat unusual view of the Spanish Civil War and Yugoslav volunteers. He shows great perspicacity and gift for political analysis in his musings on the causes and consequences of the war, although his writings are frequently colored by his own political views. He insisted that the “Spanish dilemma”, which the world was facing, is not between fascism and communism, but between fascism and democracy.

Keywords: Dragoljub Jovanović, Spanish Civil War, workers’ democracy, agrarian socialism